

Osmanlı Makedonyasında Slavist Bulgar Komita Faaliyetleri

Mithat Aydın*

Giriş

Tarihsel Süreç İçinde Makedonya

19. Yüzyılda Makedonya olarak tanımlanan bölge, antik çağda büyük bir kısmı İllirya memleketi sınırları içinde olup batısında Trakya ile güneyinde Hellas olarak bilinen bölgeler arasındaki toprakları ihtiva etmekteydi. Berlin Kongresi'nde teşekkül eden ve bu suretle Osmanlı idari taksimatında yerini alan Makedonya, Elviye-i Selâse denilen Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinden oluşmaktaydı. Sınırları, Doğu'da Rodop dağları, batıda Olimpos ve Pindus dağları ile Ohri gölüne, güneyde Ege denizine, kuzeyde Şar dağlarına uzanmaktaydı. Bu sınırlar içinde arazisinin büyüklüğü 62.000 km²lik bir alanı kapsamaktaydı. Verimli topraklarında yetiştirilen buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, pamuk tütün, haşhaş gibi ürünlerle beraber, demir, bakır, kurşun, gümüş, manganez gibi madenlere sahip olması¹ yeraltı ve yerüstü zenginlikleri açısından önemli bir potansiyelinin bulunduğunu göstermiştir. Fakat Makedonya'nın Balkan devletleri için iştah kabartan bir coğrafya olması, daha ziyade onun stratejik konumu ile ilgilidir. Burası Vardar Ovası ile Tuna'yı, Struma Ovası ile Sofya'yı Ege Denizi'ne bağlamaktaydı. Ohri, Manastır, Florina yolu ile İstanbul ve Ege Denizi'ni Adriyatik'e bağlayan Via Egnatia buradan geçiyordu. Yine 140.000 nüfusuyla Balkanların üçüncü büyük şehri olan Selanik buradaydı.² Bir liman şehri olan Selanik ticari potansiyeli ile Osmanlı Devleti'nin can damarı konumundaydı.

Balkanların eski bir iskân sahası olan Makedonya, tarihi süreç içinde bünyesinde farklı unsurları barındırmıştır: Bulgarlar, Yunanlılar, Ulahlar, Sırpalar, Arnavutlar, Türkler, Yahudiler, Çingeneler, vs. siyasal gelişimi açısından Makedonya milattan önceki devirlerden itibaren farklı güçlerin egemenliği altında kalmıştır. M.Ö.

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Denizli/TÜRKİYE, maydin@pau.edu.tr ORCID: 0000-0002-2066-845X

1 Ş. Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C 6, Mihran Matbaası, İstanbul 1316, s. 4115.

2 Georges Castellan, *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1995, s. 365.

725 yılında Perdikas'ın kurduğu Makedon Krallığı Makedonya'daki ilk egemen güç olmuştur. Kuşkusuz Makedonya'daki Pers idaresi (M.Ö. 510-479)'ne son veren I. Alexander (Büyük İskender) Makedonya'nın siyasi tarihinde ayrı bir yere sahip olmuştur. I. Alexander'den sonraki süreçte bölgeye hükmeden güçler ya da devletler şu şekilde sıralanabilir. Helenler, Romalılar, Gotlar, Hunlar, Avarlar, Bizans, Latinler, Bulgarlar, Sırlar, Osmanlılar.

Makedonya'nın Osmanlı hâkimiyetine girişini hazırlayan süreç Osmanlıların Rumeli'ye geçip 1361'de Edirne'yi almasıyla başlamıştır. Bundan on yıl sonra Çirmen (Crnomen)'de Makedonya Sırp Beylerinin (Serez Sırp Beyi Ivan Uglješa; Prizren, Üsküp ve Pırlepe hâkimi Vukaşin'in) hazırladığı ordunun mağlup edilmesiyle Makedonya Osmanlı fethine açık hale gelmiştir. 1380'de Ohri ve Pırlepe'yi zapt eden Osmanlı ordusu Arnavutluk'a kadar inmiş, bu arada Manastır ve İştip fethedilmiştir. Bu fetihleri 1383'te Serez, 1387'de Selanik'in fethi izlemiştir. Bu fetihler batı Makedonya'daki fetihlere yeni bir ivme kazandırmış, bu amaçla uç merkezi Vardar Yenicesi'ne taşınmıştır. 1380 sonlarında Osmanlı fetihleri Teselya ile Selanik'i içine almıştır. Ani ve hızlı Türk fetihleri Osmanlı Devleti'nin Yıldırım Bayezid zamanında Tuna'nın güneyinde güçlü bir Balkan imparatorluğuna dönüştürmüştür. Ancak Ankara Savaşı (1402) Makedonya'daki bazı şehirlerin Osmanlı idaresinden çıkmasına neden olmuştur. I. Mehmed ve oğlu II. Murad zamanları Türklerin Balkanlardaki, dolayısıyla da Makedonya'daki varlığı açısından belirleyici rol oynamıştır. Bu bağlamda Varna (1444) ve II. Kosova (1448) savaşları sürecin yapı taşları olmuştur.

Makedonya Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra idari bakımdan Rumeli eyalet sistemi içinde yerini almıştır. 19. yüzyıla uzanan süreçte sınırı değişen sancaklara bölünmüştür. Farklı milliyet ve inançlara mensup halklardan oluşan Makedonya yaklaşık 2,5-3 milyon nüfusa sahipti. Nüfusun milliyetlere dağılımı -Osmanlı ve Balkan uluslarının istatistiklerinde- farklılık göstermekle beraber şu şekilde verilebilir.

Tablo 1:³ Türk, Sırp, Bulgar ve Yunan istatistiklerine göre Makedonya'da Nüfus (1889, 1900, 1904 yıllarına göre)

	Türk/Müslüman İstatistikleri (1904) ⁴	Sırp İstatistikleri (1889)	Bulgar İstatistikleri (1900)	Yunan İstatistikleri (1904)
Türk	1.508.507	231.400	499.204	634.017
Arnavut		165.600	128.711	Belirtilmemiştir
Bulgar	896.497	57.600	1.181.336	332.162
Yunan	307.000	201.140	228.700	652.797
Ulahlar/ Romenler	99.000	69.665	80.767	25.101
Sırp	100.717	2.048.320	700	Belirtilmemiştir
Yahudi	Belirtilmemiştir	64.645	67.840	53.147
Çingene	Belirtilmemiştir	28.730	54.557	8.911
Diğerleri	Belirtilmemiştir	3.500	16.407	18.685
Toplam	2.911.700	2.870.600	2.258.222	1.724.820

Tablo 1'de görüldüğü üzere her ulus kendi nüfusunu fazla göstermek gayreti içinde olmuştur. Kuşkusuz, bu durum, söz konusu ulusların bölge üzerindeki emellerini meşru bir temele oturtma çabası ile ilgilidir. Mesela Bulgar komitacılar Manastır, Kosova, Selanik, hatta Bulgar unsurun bulunmadığı İşkodra ve Yanya vilayetlerinde dahi Bulgarların nüfusun çoğunluğunu oluşturduğunu ileri sürerek propaganda yapmaktaydılar.⁵ Bu arada Makedonya'daki Türk/Müslüman nüfusun sayısal mevcudiyetinde 93 Harbi'ni takip eden süreçte Bulgaristan, Bosna, Teselya ve Balkanların diğer bölgelerinden gelen Türk/Müslüman nüfusun belirleyici bir rol oynadığı gözden uzak tutulmamalıdır. Makedonya'da nüfusun coğrafi dağılımı ise şöyle gösterilebilir. Kuzey ve batıda Arnavutlar ve Bulgarlar, orta kısımda Türkler, Bulgarlar, az miktarda Ulahlar ve Rumlar, güneybatıda

3 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 133, İstanbul 2003, s. 90; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C 1, Ankara 1991, s. 164; Castellan, *age.*, s. 369.

4 Buradaki nüfus istatistikleri, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Makedonya Müfettişliği sırasında hazırladığı rapordaki verilerini içermektedir.

5 İbrahim Temo, *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, Alba Yayınları:12, İstanbul 1987, s. 147. Komitacıların gerek nüfus konusunda kendi lehlerine gerekse Türk/Müslüman aleyhtarı iddiaları dönemin Osmanlı aydınları tarafından çürütülmeye çalışılmaktaydı. İbrahim Temo bunlardan biriydi. Kendisi şahsi gayretleriyle Paris gazetelerine gönderdiği yazılarla söz konusu iddialara karşı mücadele edenlerin önde gelenlerinden biriydi. Bkz. İbrahim Temo, *age.*, s. 147-148.

Türkler, Rumlar ve Ulahlarla sahil tarafında Türkler ve Rumlar, doğu yönünde Türkler, Rumlar ve Bulgarlar oturmaktadır. Yahudiler ve diğer bazı topluluklar Selanik, Manastır ve sair şehirlerde bulunurlar. Bu noktada Türkçe ortak iletişim diliydi; ancak bahsi geçen halklar kendi dilleriyle konuşmaktaydılar.⁶

19. yüzyılın uluslararası ve bölgesel rekabetin Osmanlı Devleti'nin çözülüş sürecini hızlandırdığı bilinmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı bu sürecin en önemli kilometre taşlarından biri olmuştur. Rusya Ayastefanos Antlaşması'yla teşkil etmiş olduğu ve Tuna'dan Ege'ye uzanan Bulgaristan üzerinden Akdeniz'e açılmış oluyor, bu suretle tarihi emellerini kâğıt üzerinde de olsa gerçekleştirmiş oluyordu. Ancak Rusya tarafından yaratılmış olan Büyük Bulgaristan İngiltere ve Avusturya'nın baskısıyla Berlin'de üç kısma bölünerek tadil edilmiştir: Bulgaristan Prenslığı, Şarkî Rumeli, Makedonya. Ortaya çıkan yeni duruma göre Bulgaristan Prenslığı Bulgarlar tarafından seçilecek bir Bulgar prensi tarafından yönetilecektir. Şarkî Rumeli padişah tarafından atanacak bir Hıristiyan tarafından idare olunacaktır. Osmanlı Devleti burada askerî kuvvet bulundurmayacaktır. Valinin isteğiyle askerî yardım gönderebilecektir. Antlaşmanın 23 maddesi ile statüsü belirlenen Makedonya ise yabancı devletlerin denetiminde ıslahatlar yapılmak üzere Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktır.

İşte Berlin Kongresi'yle yaratılan Makedonya "Doğu Sorunu"nun önemli bir konusu olarak sahneye çıkmış oluyordu. Belki de bu yeni bir konu değildi ama ortaya çıkan koşullar ulusal ihtirasları daha önce hiç bu denli harekete geçirmemişti.

Makedonya'da Slavist Bulgar Komitacılığı

1- Makedonya'da Slavist Bulgar Komitacılığının Başlaması ve Gelişmesi

Bulgarlar arasındaki komitacılık⁷ faaliyetleri 19. yüzyılın ilk yarında çete faaliyetleri şeklinde kendini göstermiştir. Bununla beraber Bulgar komitacılığının bağımsızlığı hedefleyen bir karakter kazanması 1860'lı yıllardır. 1861 Haziran'ında Bükreş'teki

6 Ş. Sami, *age.*, s. 4116.

7 Komita ile çete kavramları yöntem ve eylem bakımından birbirinden farklılık göstermektedir. Komita ulaşılacak hedef için organize edilen eylemlerin planlayıcısı ve karar vericisi iken, çete planlanan eylemlerin uygulayıcısıdır. Bu bakımdan komitacıları eylemleri planlayan beyin olarak kabul edersek, çeteleri de eylemleri icra eden el-ayak olarak görmek gerekir. Halkı işyana tahrik için ülkenin en ücra köşelerine yayılan çeteler genellikle 10-15 kişilik küçük birlikler şeklinde propaganda faaliyetlerini yürütmüş, eylem babında cinayet, suikast, sabotaj, kundaklama, gasp gibi terörize metotlara başvurmuşlardır.

Bulgar İhtilâl Komitası'nın beyannamesine bakıldığında Bulgarların özgürlük ve bağımsızlığının nasıl yüksek bir tonda dillendirildiği kolayca görülecektir. 1870'lerde Botev, Levski, Karavelov gibi aktif komitacılar marifetiyle özellikle Tuna ve Edirne vilayetlerinin birçok yerinde gizli şubeler organize etmişlerdir. Bu süreçte Bükreş, Bulgar komitacılığında merkezî bir rol oynamıştır.⁸ Bulgar komitacıları hedefe ulaşacak şartların 1875'te Hersek İsyanı'yla başlayan Balkan Krizi sırasında olgunlaştığına inanarak faal bir bağımsızlık hareketi içinde olmuşlarsa da bu 1876'da sonuçsuz kalmıştır. Ancak 93 Harbiyle Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'nın ve Panslavizmin kazandığı başarı Bulgar komitacılarının ümitlerini yeşertmiştir. Bu başarı Ayastefanos'la Orta çağ'ın Büyük Bulgaristan'ın yeniden teşekkül etmesi anlamına geliyordu.

Berlin Kongresi'nde üçe bölünen Ayastefanos'un Büyük Bulgaristan'ı Bulgarlar arasında hep bir hayal olarak yaşamıştır. Büyük Bulgaristan'ın iki ana unsuru olan Şarkî Rumeli ve Makedonya, Bulgar siyasal düşüncesinde ulaşılmak istenen yakın hedefler olarak idealize edilmiştir. Büyük Bulgaristan, Bulgar Prensiği'nin ulaşmak istediği politik hedef olmakla beraber Bulgar komitacılığını harekete getirecek itici bir güç olacaktır. Bu bakımdan daha Berlin Kongresi'nin akabinde 1879'da Bulgar-Makedon Merkez Komitası'nın teşekkülü Büyük Bulgaristan'ın teminine giden ilk adımlardan biri olmuştur. Başkanı Metropolit Natanail olan ve üyeleri arasında S. Stambolov'un bulunduğu Bulgar-Makedon Merkez Komitası 1879 yılı Mayıs başlarında büyük bir ayaklanma çıkarmak istemiş, Türklerle gerilla savaşı yapacak çeteler örgütleyerek Manastır bölgesine göndermişlerdir. Komitanın 6 Mayıs 1879 tarihli kararından anlaşılan bu ayaklanma girişimde ayaklanmaya katılmak isteyen çok sayıda gönüllünün bulunduğu ancak bunların yeteri ölçüde silaha sahip bulunmadığı ve ayaklanmanın başarısı için Bulgar prensliğindeki Bulgarların da ayaklanmaya katılmasının istendiği anlaşılmaktadır.⁹ Tabiidir ki Makedonya'ya sahip olmak isteyen tüm bu komita/çete faaliyetleri Bulgaristan prensliğinin açık ya da gizli desteğini görmüştür. Kuşkusuz Bulgar Prensiği Büyük Devletleri için içine çekecek adımlar atmaktan da geri kalmamıştır. Makedonya Sorunu, I. Dünya Savaşı'na uzanan süreçte Bulgarların temel meselelerinden biri olmuş, Bulgaristan'da dış ve iç siyasetin belirleyici unsurlarından biri olmuştur.

Bu noktada şu hususun altını çizmekte yarar vardır. Berlin Antlaşması'nın

8 Mithat Aydın, "Bükreş'te Komitacılık Faaliyetleri (1860-1916)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi/Journal of Modern Turkish History Studies*, C XV/30, Bahar 2015, s. 9.

9 Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2: Bulgaristan*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:3429, İstanbul 1987, s. 39.

imzalandığı yıllarda Osmanlı devlet adamlarının zihninde “Makedonya Sorunu” diye siyasal bir kavram yoktu ve burada olup bitenler devletin içinde bulunduğu kötü mali şartların yansıması idi. Yani Makedonya’daki sorun, diğer vilayetlerde olduğu gibi maddi sıkıntıların ortaya çıkardığı yönetim bozukluğundan başka bir şey değildi. Dolayısıyla da Osmanlı devlet adamları, Makedonya sorununun devletin mali sıkıntılardan kurtulması ile kendiliğinden çözüleceğine ve Bulgar hükümetinin de bu sorun için yaptığı masrafların altından kalkamayıp yayılcı siyasetinden vazgeçeceğine inanıyorlardı.¹⁰ Dönemin tanıklarından Hüseyin Kâzım Kadri’nin deyiimiyle Makedonya Sorunu denilen bir hastalık ne gerçek anlamda teşhis edildi ne de ciddi bir şekilde tedavi gördü. Başvurulan tedavi “geçici” olup faydası sınırlı veya mümkün görünmeyen türdendi.¹¹ Şarkî Rumeli’nin Bulgaristan tarafından işgali, Osmanlı Devleti’nin bu anlayışında esaslı değişiklik yapmasına ve Makedonya ile daha yakından ilgilenmesine neden olmuştur.

Bulgarlar Berlin Kongresi’nden sadece yedi yıl sonra 1885’te Şarkî Rumeli’yi işgal ederek Büyük Bulgaristan’a giden yolda önemli bir adım atmışlardır. Şimdi sıra Makedonya’da idi. Bu tarihlerde kalabalık Müslüman nüfusun ve çeşitli Balkan topluluğunun yaşadığı Makedonya’nın akıbetinin ne olacağı bir muamma ise de Bulgar ihtiraslarını alevlendiren dolayısıyla da Bulgar komitacılığının neş ü nemâ bulacağı bir saha haline gelmesi kaçınılmazdı artık. Nitekim işgali takip ettiği aylarda Slavist Bulgar komitalarının günden güne tahriklerini artırdığı ve bölgede ciddi bir tehdit haline geldiği yazışmalara yansımıştır. Selanik Vilayeti Politika Müdürü Yusuf Efendi’nin 27 Temmuz 1886’da “bilâ ifâte-yi vakit (vakit kaybetmeksizin)” etkili tedbirlerin alınmaması durumunda “netâyic-i vâhime”nin kaçınılmaz olacağını belirttiği tahriratta,¹² Panslavist komitaların Makedonya kıtasının her tarafına “eşkya” göndererek genel emniyeti ihlalde başarılı olduklarını izah etmiştir. 11 Ağustos’ta Hariciye Nezâreti’ne gönderdiği yazısında ise “Makedonya’yı kurtarımız” imdadı sorunun bir kriz noktasına geldiğini göstermektedir. Takip eden günlerde Selanik Vilayeti Umûr-ı Ecnebiye Müdüriyeti tahriratında¹³ “Panslavist komitalar” olarak nitelendirilen Bulgar komitalarının “kemâl-ı germi ile icrâ-yı mefsedet” ederek “ahâlinin huzûr ve rahatını selbe (zorla almaya) tasaddi ettiklerinden (giriştiklerinden)” bahisle Bulgarlar ve

10 Gül Tokay, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri*, Afa Yayınları: 339, İstanbul 1995, s. 34.

11 Hüseyin Kâzım Kadri, *Türkiye’nin Çöküşü: II. Meşrutiyet’in Perde Arkası, Makedonya, Arnavutluk, Suriye ve Ermenistan’ın Elden Çıkışı*, yay. haz. Yılmaz Daşcıoğlu, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1992, s. 69.

12 BOA., *HR.TO.*, 530/24.

13 BOA., *DH.MKT.*, 1360/110.

ücretle alınmış Arnavutlardan yeni çeteler teşkil ettikleri anlaşılmaktadır. Özelde Siroz ve Rusa bölgesinde ortaya çıkan “külliyeleşmiş eşkıya heyeti”nin dağıtılması elzem hale gelmişti. Bu tahriratta komitacıların “*tevsi-i şekâvete (eşkıyalığa) medâr olacak tahrikâtı*” devam eyledikleri gibi bölgede emniyetin eksikliğinden ahalinin şikâyet ve Berlin Antlaşması’nın 23. Maddesinin süratle icrası talebini gerekçe gösterdiklerine işaret edilmiştir. Makedonya’da özellikle de Selanik vilayetinde her geçen gün artan eşkıyalık hareketlerinin tenkili için öngörülen çare ise diğer yazışmalarda da görüldüğü üzere dirayetli valiler, bilgili, gayretli ve yetenekli jandarma kumandanları ile yeteri kadar polis memurunun gönderilmesi şeklinde bazı tedbirlerin gerekliliği idi. Genel güvenliğin ortadan kalkması ve meydana gelen asayişsizliğin, sadece dâhili değil, haricî siyaset açısından da ciddi olumsuz sonuçlar doğuracağından çekinilmekteydi. Hariciye Nezâreti bu durumu Sadâret’e arz ederken ortaya çıkan “vehâmet”in kaldırılıp asayişin temini için vakit geçirmeksizin “*ehemmiyet-i maslahatla mütenâsib bir çâre ve tedbir-i seri’in ittihâz ve icrâsını*” talep etmiştir.¹⁴

Kuşkusuz 19. yüzyılın son çeyreğinde Bulgar komitacılarının Makedonya bölgesinde etkinliği farklı Bulgar komitalarının teşekkül etmesiyle artmıştır. 1902 yılında Hüseyin Hilmi Paşa Rumeli Umum Müfettişi olarak hazırladığı raporda Makedonya’da 110 Bulgar komitasının/çetesinin bulunduğunu belirlemiştir.¹⁵ Tespit edilebildiği kadarıyla yukarıda bahsi geçen Bulgar Makedon Merkez Komitesi’nden sonra kurulan Bulgar komitaları şunlardır: Makedonya Komitesi (1887, Köprülü, Gevgili, Bulgaristan), Muhibb-i Vatan Cemiyeti (1887, Hasköy), Merkezî Edirne-Makedon Komitesi (1890 Sofya), Makedonya Talebe Teşkilatı (1892, Sofya), Makedonya Politik Cemiyeti (1895, Varna), Genç Makedonya Cemiyeti (1896, Sofya), Makedonya Bulgar komitesi (1902). Buradaki komitaların isimleri çalışma sahalarının Makedonya olduğunu göstermekle beraber, Merkezî Edirne-Makedon Komitesi yine isminden anlaşılacağı üzere çalışma alanına Edirne’yi de dâhil etmiştir. İsmi zikredilen komitalarının kuruluş yıllarına bakıldığında Makedonya’daki Bulgar komitacılığı 1880’lerin ortalarından 20. yüzyıla güç kazanarak devam ettiği görülmüştür. Komitaların kuruluş yerleri ise onların büyük ölçüde Bulgaristan’dan beslendiğini açıkça göstermiştir. Aynı amaç için kurulan, ancak daha sonra aralarında ihtilafa düşen bu komitaları Santralistler

14 BOA., *DH.MKT.*, 1365/77.

15 Hale Şivgin, “Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya Sorunu”, *The Balkans: Languages, History, Cultures*, Bulgaristan Veliko 2007, s. 3. Rapora göre Makedonya’da -Bulgarların dışında- 80 Yunan, 30 Sırp, 5 kadar da Ulah komitesi mevcuttu. *Gösterilen Yer*.

ve Varhivistler olarak iki ana grupta toplayabiliriz. Santralistler “*Makedonya Makedonyalılarıdır*” parolasıyla hareket ederek hiçbir taraftan yardım almadan ve din ve milliyet ayrımı gözetmeksizin sadece Makedonyalıların gayretiyle bağımsız bir Makedon Devleti kurmak istiyorlardı. “Bağımsız Makedonya’nın” etraftaki Balkan hükümetlerinin tasallutuna engel olacağına inandıkları gibi bunun Makedonya’yı kolay bir şekilde Bulgaristan’ın ilhakına zemin hazırlayacağına inanmaktaydılar. Varhivistler ise “Makedonya Bulgarlarıdır” ilkesini benimseyip Bulgaristan’ın Makedonya’yı ilhak etmesi taraftarıydılar. Bu amaçlarında o kadar keskin idiler ki, bazen Santralistlerle çatışmaktan bile kaçınmamışlardır.¹⁶ Bulgar Kralı Ferdinand, Santralistler ile Varhivistleri birleştirmek için çok çaba harcamışsa da bu mümkün olmamıştır. Santralist ileri gelenlerden Sarafov ve Garvanov’un Maniçe tarafından öldürülmesi nedeniyle planları suya düşmüştür. Bu yüzden Makedonyalılar da kendisine cephe almıştır.¹⁷

1890 başlarından itibaren Makedonya, Bulgar ihtiraslarının alevlendiğine tanıklık etmiştir. Bir kere Berlin Antlaşması’na atfen özerklik yönünde taleplerinin kabul edilmesi için Osmanlı yönetimine baskı yapan Bulgarlar, Makedonya politikasında sertleşmeye başlamışlardır. Osmanlı yönetiminin, bu talep ve eylemlere karşı daha sert tedbirler alma yoluna gitmesi, Makedonya’da ciddi bir sosyal bunalıma neden olmuştur. Mesela 1879 yılı ortalarında Bulgaristan’a geçen grupların sayısı 100.000 kişiyi bulmuştur. Öyle ki Sofya’ya gelenler şehrin nüfusunun yarısını oluşturmuştur. Gerginliğin, takip eden yıllarda arttığı görülmüştür ki, 1894 yılında Osmanlı hükümeti Makedonya’daki Bulgar okullarının çalışmalarını geçici olarak askıya almıştır.¹⁸

Makedonya’daki rekabet komitacılarının sadece Osmanlı yönetimiyle mücadelesinden ibaret değildi. Bölgeyi ele geçirmek için verdikleri mücadele kendi aralarındaki rekabetin farklı boyutlarını da ortaya koymaktadır. Bu noktada Bulgar komitacıların Sırp, Yunan, Arnavut ve Ulah/Romen komitalarıyla rekabeti 1890’ların ortalarından itibaren daha şiddetli bir şekilde kendini göstermiştir.

16 Mahir Aydın, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, S. IX, İstanbul 1989, s. 210-211. Varhivist ve Santralist tabirleri özellikle II. Meşrutiyet’in ilanından sonra büyük bir akis uyandırmıştır. Osmanlı hükümeti Makedonya’nın Bulgaristan’a ilhakını isteyen Varhivistlere karşı Santralistleri himaye etmeye çalışmıştır. Fakat birbirinde az çok farklı maksat takip eden bu iki grup ile Makedonya’daki Osmanlı idaresiyle bir bağ ve ilginin kurulamayacağı açıktı. Hüseyin Kâzım Kadri, *age.*, s. 74-75

17 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 118.

18 Kuyucuklu, *age.*, s. 44.

Makedonya bir komitacılık sahasıydı ve onun geleceğini sanki komitacılık faaliyetleri belirleyecek gibiydi.

Bu tarihlerde Makedonya'daki rekabette Sırlar, diğer milletler gibi bölge nüfusunun çoğunluğuna sahip olduklarını ileri sürerek örgütler teşkil etmekteydiler. Bosna-Hersek'i Avusturya'ya kaybetmeleri, 1886 yılında Bulgaristan'a yenilmeleri ve Bulgarların Balkanlardaki etkisini artırması, Makedonya ile daha fazla ilgisine ve buradaki çalışmalarını hızlandırmasına neden olmuştur. Üstelik 1881'de Avusturya ile yaptığı antlaşmada güneye inme konusunda destek sözü de almıştı. Sırlar Osmanlı Devleti'nin çöktüğü gün Makedonya'da kendilerine iyi bir parça ayırabilmek, bir çıkış yeri olarak "Ege denizinin incisi Selanik" yolunu açmak gayreti içindeydiler. Büyük Sırbistan emeli için Sırp hükümetinden maaş alıp faaliyet gösteren komita mensupları köylere kadar dağılmış durumdaydılar.¹⁹ Bu bağlamda Bulgarların Makedonya'daki tüm Slavları Bulgarlaştırma siyasetine karşı diş biliyorlardı.²⁰ Sırlar da Makedonya Slavlarının Sırp olduğunu ispata çalışarak yerel dil ve adetler üzerine araştırmalar yapmışlardır. Diğer taraftan Sırbistan 1887'de önce Selanik ve Üsküp'te, kısa bir süre sonra da Manastır ve Priştine'de konsolosluklar açmıştır. Sırlar propagandalarını Makedonya'da kilise teşkilatı olmadan yapmışlardır. St. Sava Örgütü Sırp propagandasının en aktif ayağını oluşturmuştur. Makedonya'nın Şarkî Rumeli'nin akıbetine uğrama ihtimali St. Sava Örgütü'nün temel propaganda dinamiğini oluşturmuştur.²¹ 1886'da propaganda çalışmalarını çok daha ciddi bir Buna rağmen Balkan Savaşları öncesi bunda hayli mesafe almışlardır.²² Bu yöndeki Sırp propagandası Bulgarları o denli ürkütüştür ki Sofya'da öğrenci Makedonya gençliğini örgütlemiş; Makedon Öğrenci Örgütü olarak anılan bu örgüt Osmanlı Devleti'nden Sırp propagandasının önlemesi talebinde bulunmuştur.²³ Burada şunu da belirtmek gerekir ki, aşağıda da görüleceği üzere, Bulgar ve Sırp komitalarının Makedonya üzerinde zaman zaman uzlaşma girişimi içinde oldukları, bir başka deyişle Slavist iş birliği yoluna gittikleri görülmüştür.

19 Hüseyin Kâzım Kadri, *age.*, s. 73.

20 Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanların Kördüğümü*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 152.

21 Meltem Begüm Saatçi, "XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler", *Türkler*, ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C 13, Ankara 2002, s. 114-115.

22 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, çev. Zehra Savan, Hatice Uğur, C 2, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 97.

23 Kuyucuklu, *age.*, s. 39-40.

Makedonya'daki rekabette Bulgarlar için en büyük tehlike denebilir ki Helenizm tehdididir. Kuşkusuz Makedonya'yı Megali İdea'nın en önemli parçalarından biri olarak gören Yunanlılar için de asıl tehlike Slavizm idi. Bu bakımdan Makedonya'daki Bulgar-Yunan mücadelesi Helenizm-Slavizm ekseninde gelişmiştir. Bu mücadelenin tarafları teyakkuzda tutup fırsat kollamalarını 1890'ların Makedonyasında cereyan eden olaylar açık bir şekilde göstermiştir.

Zira 1894 Mart'ında Bulgar komitacılarının Makedonya'ya saldıracakları, buna Yunan komitacıların karşı koymak için tedbirler aldığı yönündeki haberler, Osmanlı makamlarını harekete geçirmiştir.²⁴ Bir gerçek var ki, Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırlar arasındaki ihtilaflar had safhaya ulaşmış, bu durumun ortaya çıkardığı menfi tesirler gerek Makedon Hıristiyanların gerekse bahsi geçen yerel güçlerin zihninde Makedonya'daki statünün aleyhlerine bozulması halinde Osmanlı yönetiminde mevcut düzenin devam etmesi lüzumunu ortaya çıkarmıştır. Süleyman Kani İrtem'e göre,²⁵ dönemin Osmanlı padişahı II. Abdülhamid, bu ihtilafları Osmanlı egemenliğinin devamı için gerekli görüyor, Balkan uluslarının bu ihtirasları besleyen emellerini ortadan kaldıracak tedbirler almıyordu.

Makedonya'daki rekabette komitalar, belirleyici olan unsurun insan ve silah gücü olduğunun bilincinde idiler. Bu bakımdan silahlanma komitaların bölgede var olma nedeni olarak görülmüştür. Bu durum Osmanlı makamların resmî yazışmalarına yansıyan başlıca sorunlardan biri olmuştur. Romanya ile Sofya arasındaki gidiş-gelişler insan ve silah sevkiyatının en önemli güzergâhlarından biri olmuştur. Şöyle ki Romanya'dan Sofya'ya geçen Bulgar çetecilere Bulgar zabitanı dâhil olmakta ve Makedonya hududuna yakın yerlere silah ve mühimmat nakledilmekteydi. Bulgaristan Komiserliği'nin 25 Ağustos 1895 bir telgrafına göre²⁶ bu tehlikeli durum "evvelce" de etraflı bir şekilde ifade edilmişti. Aslında bahsi geçen yıllarda silahlanma Balkanlı komitacıların tümüne mahsus bir rekabet yöntemi idi. Bu noktada bölgede rekabet halinde olan komitacıların silah tedariki ve sevkiyatı Osmanlı belgelerine de sıkça yansımıştır. Silah temini ve sevkiyatında komitacıların mensubu oldukları hükümetlerden/devletlerden de yardım gördüklerini belirtmek gerekir. Söz konusu silah ve mühimmat temininde İngiltere'nin bu tarihlerde ciddi bir yer tuttuğu görülmektedir. Örneğin 1897 yılı başlarında Londra Sefareti Bulgar,

24 BOA., *İPRK.MK.*, 6/29.

25 İrtem, *age.*, s. 154.

26 BOA., *A.MTÇ (04)*, 180/25.

Yunan²⁷ ve Arnavut komitalarının Makedonya'ya gönderilmek amacıyla büyük ölçüde tüfek ve fişek sipariş ettiği ve buna karşı sınırda ve limanlarda tedbirler alınması gerektiği konusunda ikazlarda bulunmuştur.²⁸ Bulgaristan Komiserliği'nin 22 Mart 1898 tarihli tahriratında²⁹ Sofya'da Makedonya komitasının çıkaracağı kargaşa için Makedonya'ya gönderilen 1.500 kişiden bahsettiği gibi tedarik edilen silahların da hangi yerlere dağıtılacağı ve bu vesile ile isyan çıkarılacak sahaların neresi olacağı bilgisi verilmiştir. Buna göre Dubniçe, Köstendil ve Aydos taraflarına peyderpey silah sevk olunmasına nazaran bunlardan gerektiği ölçüde Osmanlı sınırına sevk edilecek eşkiya ile Cum'a-yı Bâlâ, Eğri, Palenka, Timur Hisar, Ustrumca, Köprülü, Üsküb, Koçana İştib, Kumanova, Osmaniye, Pirlepe, Kırçova, Kesriye ve Manastır kazalarının bazı nahiyelerinde karışıklık çıkaracak komitacılara dağıtılması arzulanmıştı. Makedonya'ya silah sevkiyatının bir başka önemli güzergâhı Köstendil idi. Burada komitanın silah ve cephane deposu da bulunurdu. Bu bağlamda komita posta naklini Avusturya postası vasıtasıyla Rile ve Bisteriçe üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu suretle Makedonya dâhilinde dağlık ve ormanlık arazi içindeki bütün köylerin silahlanmış ve hazır bir durumda olduğu görülmüştür.³⁰ Benzer durum aynı tarihlerde Üsküb ve Cuma taraflarında yapılan tahkikatta Bulgar köylerinde birçok silahın ortaya çıkışında da görülmüştür. Buna karşı bölgeye redif birlikleri gönderen Babıali bir "ihtilâl" kapiya dayanmış olduğunu görmüştür.³¹ Filibe Makedonya komitasının silah temini ve sevkiyatında ayrı bir yerinin olduğunu ayrıca belirtmek gerekir. Bunun boyutunu görmek açısından mesela 1902 Mart'ında Filibe Komiserliğinin belirttiğine göre söz konusu komita Çepelli'ye 200 silah nakletmişti.³² Kısaca burada dikkat çeken husus, silah temini ve sevkiyatı konusunda komitacıların çalışmalarının süreklilik göstermiş olmasıdır.

27 Yunan Komitacıların Makedonya'da silah naklinde Akdeniz ve Ege adaları faal bir saha idi ki Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin uyarı yazıları Bahriye Nezâreti'nin harekete geçirmektedir. Bu yazılarda zaman zaman nakledilen komitacı sayısı ile gemilerin sevkiyat güzergâhına ilişkin bilgi edinilmektedir. Örneğin bkz. BOA., *BEO.*, 928/69527.

28 BOA., *BEO.*, 903/67657.; *BEO.*, 927-69483.; *İMTZ (04)*, 19/1219.; *YA.HUS.* , 365-66. Öngörülen tedbirlerden biri de sahillerde vapur dolaştırarak bir tür denetim yapmak idi. BOA., *BEO.*, 927-69483..

29 BOA., *A.MTZ (04)*, 54/24.

30 BOA., *Y.PRK. DH.*, 11/97.. Makedonya'da Slavist Bulgar komitacılar, dağlık ve ormanlık alanlara nazaran ovalarda daha az silahlanmışlardır. *Ağb.*

31 Selanikli Şemseddin, *Makedonya Tarihçe-i Devr-i İnkâlâb*, Artin Asadoryan Matbaası, 1324, s. 26.

32 BOA., *A. MTZ (4)*, 74/59..

Bu arada iki noktanın dikkat çektiği görülmekteydi. Birincisi Osmanlı yerel yöneticilerinin tam bir ihmal, lakaytlık ve acizlik içinde bulunması, ikincisi ise Bulgar komitacılarının Bulgaristan tarafından maddi ve manevi bakımdan desteklenmesi idi. Bahsi geçen telgrafta emekli olup komitacılara katılan birçok Bulgar zabitanın gerçek anlamda emekli olduklarına dair hiçbir somut bilgi mevcut değildi. Asti gazetesinin 14 ve 15 Ağustos 1895 tarihli nüshalarında Siroz taraflarındaki saldırılara neden olan Bulgar komitacılar, Bulgar zabıt ve erlerinden oluşmaktaydı. Yine aynı ayın 16'sında Atropolis gazetesinin Selanik muhabirinden aldığı habere göre Minlek ve İstravime'ye saldıran 500 kişiden oluşan eşkıya grubu Bulgaristan'dan bölgeye hareket etmişti. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak Proiya gazetesinin 16 Ağustos 1895 tarihli sayısında yaptığı durum tespiti sorunun kazanmış olduğu ciddiyeti Bulgaristan ve Osmanlı Devleti boyutuyla özetlemektedir:

“Bulgarlar yine Makedonya'ya göz dikmeye ve Sofya'daki komitalar Karasu, Vardar taraflarına yeniden eşkıya çeteleri sevk etmeye başlamışlardır. Bulgaristan Emeti komitaların bu hareketine müsâ'adet etmekden başka eşkıyâya hafıyyen mu'âvenet dahi etmektedir. Diğer taraftan Devlet-i Aliye Bulgaristan hudûduna asker sevk ederek şayed Bulgarlar hareket-i tecavüz-kâranelerine bir nihayet vermezler ise Sofya ve Filibe'yi zabt edeceğini ma'rız-ı tehdidde (tehdit bağlamında) beyan etmişlerdir.”³³

Bulgaristan'ın gerek mühimmat gerekse insan kaynakları bakımından Makedonya komitalarını destekleyip burada bir isyanın başlıca teşvikçisi olduğu aşikârdır. Bu hususta dönemin Rus ve Yunan gazeteleri doğrudan doğruya Prens Ferdinand'ı sorumlu tutmuşlardır. Rus gazeteleri 8, 9, 10 ve 11 Ağustos 1895 tarihli nüshalarında sorunun bu yönüne değinmişlerdir. 8 Ağustos 1895 tarihli Noviye Dramiya gazetesi³⁴ Selanik'ten aldığı bir mektuba dayanarak Prens Ferdinand'ı “Makedonya İhtilâl Hareketi”nin baş teşvikçisi ve kendisini Makedonya kralı olarak Makedonya'nın hamisi ilan ettiğini yazıyordu.

Bulgar hükümeti ve komitacılarının eylem planına Girit meselesi meşruiyet kazandırmaktaydı. Avrupa hükümetlerinin Girit meselesindeki tutumlarını yakından izleyen Bulgar hükümeti ve komitacıları Girit meselesinin ortaya çıkardığı krizden yararlanarak Bulgaristan sınırları içinde özerk bir Makedonya yaratmak istemekteydiler. Düşünülen özerklik, Şarkî Rumeli'nin dâhili nizamnamesinde bazı değişiklikler yaparak daha geniş bir özerklik idi. Bu özerklik için her gün

33 BOA., *A.MTÇ* (04), 30/62, s. 2/2.

34 BOA., *A.MTÇ* (04), 30/62, s. 1.

Osmanlı Avrupa'sındaki topluluklara nazaran Bulgar nüfusunu gözeterek çizilen Makedonya haritaları elde edilmekteydi. Bir nüshası ele geçirilip ilgili makamlara gönderilen haritalarda Makedonya sınırı, Şar Balkanı ve Ohri Gölü'nün batısını takip ederek Koritçe'ye, buradan Kolonya, Naslıç, Serviye üzerinden Bistarince nehrinin döküldüğü noktanın güneyinden Selanik Körfezine ve kuzey tarafında Razlı'dan itibaren Karasu nehrinin bittiği yere kadar uzanmaktaydı. Girit meselesi Bulgaristan'da hükümet ve muhalifler meyanında o kadar önemli bir yer tutmaktaydı ki, iktidar hesaplaşmanın bir unsuru olarak görülmekteydi. Çünkü muhalif fırkaların Girit meselesinin mevcut durumundan istifade ederek Stavonof kabinesini iş başından uzaklaştırıp iktidara gelmek gibi amaçları vardı. Muhalif komitacıların Bulgaristan'da asker tedarik etmelerini de bu amacın ilk adımı olarak düşünenler vardı.³⁵

20. yüzyıl başlarında Makedonya'da mücadele için kurulmuş Slavist Bulgar komitacıların gerek Makedonya gerekse Bulgaristan'daki faaliyetlerinde büyük bir artış görülmüştür. Daha 1901 Mart ayı başlarında yerel Osmanlı resmî makamları "icrâât-ı fesâdiye"nin devamı durumunda "cereyân-ı ihtilâlkârâne"nin kolaylıkla önünün alınamayacağını söylemekteydi. Bu bilgiyi veren (6 Mart 1901 tarihinde) Filibe İkinci Kâtipliği'nin, söz konusu komita faaliyetlerine ilişkin edindiği kanaat Makedonya Edirne Komitası ile Filibe Makedonya Komitası'nın önlenemeyen faaliyetleri ile ilgili idi. Bu faaliyetler, Makedonya'daki komita faaliyetlerinin karakterini yansıttığı için kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. Filibe İkinci Kâtipliği'nin dışında Varna Tüccar Vekâleti ve Bulgaristan Komiserliğinin muhtelif yazışmalarında durum şöyle idi: Varna'da Bulgaristan'ın Prenslığe dönüşmesinin yıldönümünde (19 Şubat) mağaza ve dükkânlar kapatılmış ve üzerlerine bayraklar asılmıştır. Varna'nın Makedonya komitası 600'e yakın üyesiyle bir askerî düzen içinde bando eşliğinde şehrin sokaklarını dolaşmışlardır. Bu suretle Makedonya Edirne komitasına iki saat askerî talim yaptırılmıştır ki, bu talimlere Bulgaristan Prenslığı mülazimlerinden Lord Tanaşov nezaret etmiştir. Bu komitaya bazı Kırkkilise Bulgarlarıyla Ermeniler dâhil olmuştur. Komitaya varlıklarına göre 50 franktan 100 franga kadar haraç toplanması için ilgili mahallere mektuplar yazılmıştır. Bu bağlamda haraç vermekte isteksiz davrananlara tehdit mektupları gönderilmiştir. Örneğin esnaftan Ketmazasi'ye gönderilen tehdit mektubu 50 frank vermesi yönündeydi.³⁶ 18 Şubat 1901 tarihi itibarıyla Varna'dan Bergos

35 BOA., *Y.PRK.TNE*, 4/80.

36 Belirtmek gerekir ki, Bulgar komitacıların topladıkları haraçta Rumlar da nasibini almakta, tahsilat için icra edilen şiddet metodları cinayetlere kadar varmaktaydı. Manastır Rum Metropolitiği'nin 24 Şubat 1903 tarihli tahriratına göre Bulgar komitacıları Rumlardan %3 oranında haraç

limanına 4 sandık silah çıkarılmıştır. Diğer taraftan Filibe Makedonya Komitesi faaliyetlerine hız vererek eskrim, talim ve nişan salonu açarak Bulgar gençlerine askerî talim vermiştir. Davete icabet etmeyen birtakım gençleri de asker kullanılıp zorla bu talim yerlerine getirmiştir. Bunlara fedai kaydı muamelesi yapılp tek tip kıyafet giydirilmiş bir şekilde Bulgar zabitanı kumandasında Filibe Stanimka şosesine çıkarılmakta ve hatta bu talime Hava Peristan Aramine'den bazı kimseler de katılmaktaydı.³⁷ Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Rumeli'de rahatlıkla fedai tedarik etmekte, para toplamakta, talim ve gövde gösterisi yapabilmekte, halka korku salmakta, kısaca istedikleri gibi at oynatabilmekte idi.

Slavist Bulgar komita faaliyetlerinin ortaya çıkardığı huzursuzluk önce 23 Eylül 1902'deki Cuma-i Bâlâ Ayaklanması'nın, sonra da 1903 İilinden Ayaklanması'nın işaret fişegi olmuştur. Sürecin belirleyici aktörü Sarafov komitesi olmuştur. Sarafov Makedonyalı olup Bulgarjimnaz okulundan sonra Sofya askerî okulunda okumuştur. Daha 25 yaşlarında iken Sofya'daki üniversite talebelerinin de katılımıyla Serez Sancağı'ndaki Menlik kaza merkezine saldırmış; hükümet konağını yakarak şehri birkaç saat elinde tutmuştur. Her ne kadar Osmanlı askerinin gelişle şehirden kaçmışsa da, bu cesaretli hareketiyle komitacılar arasında şöhreti artmıştır.³⁸ Daily Telgraf'ın 8 Nisan 1901 tarihli sayısında Viyana muhabirinin verdiği bilgiye göre Sarafov komitesi Makedonya'da büyük bir isyan hazırlığında idi.³⁹ Amacı 1902 yılı başında açıkça ifade ettiği gibi “Avrupa’yu bir müdahaleye zorlamak için Makedonya’da bir isyan başlatmak” idi.⁴⁰ Bunun için Makedonya’ya ciddi bir silah sevkiyatında bulunulmakta ve Rus konsolosu ile iş birliği yapılmaktaydı. Sarafov’un dediklerine bakılırsa komita, Makedonya için hazırlanan isyan planında Ermeniler, Jön Türkler ve Arnavutlarla görüş birliği içinde idi.

Bir gerçek var ki, 1902 yılının ilk aylarında komita faaliyetleri Makedonya’yı patlamaya hazır bir barut fıçısı haline getirmişti. Kuşkusuz komitacıların birkaç seneden beri engellenmeden yürüttükleri faaliyetlerinin önü alnamaz bir noktaya

toplamaktaydılar. İstenilen haracın verilmemesi halinde meblağ önce iki, sonra üç katına çıkarılmakta, itirazın devamı durumunda da başvurulan yöntem cinayetle sonuçlanmaktaydı. Bkz. Bayur, *age.*, s. 175.

37 BOA., *Y.Mtv.*, 212/116.. Bulgar komitacıların, sadece Varna ve Filibe’de değil, başka Bulgar şehirlerinde de talim yaptıkları Selanik Valiliği’ne bizzat yapılan başvurulardan anlaşılmıştır. BOA., *DH.MKT.*, 2593-153.

38 İrtem, *age.*, s. 162-163.

39 BOA., *Y.PRK.HR.*, 30/20.

40 Mehmet Hacısalihioğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 104.

gelişinde dış faktörler kadar iç faktörlerin de ciddi bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Sofya'dan 16 Mart 1902 tarihli bir tahriratta⁴¹ ifade edilen endişeye bakılırsa mahalli yöneticiler tarafından gösterilen “*gaflatin derecesi*” hayret edilecek düzeydeydi ve buna dair olayları hikâye etmek “*sayfalar dolduracak kadar*” çoktu. Burada dikkat çeken bir başka husus ise komitacıların faaliyetlerine ilişkin önerilen tedbirler konusunda merkezi yönetimin kayıtsızlığıdır. Çünkü söz konusu tahriratta “*bu mektubun cevabını evvelki gibi te'hire uğratmayarak serian irsâli husûsuna derîğ-i himmet buyurulması*” ikazı, sorunların nasıl ağırdan alınıp komitacıların nüfuz sahasının genişlemesine imkân verildiğini göstermektedir. Burada uzun uzun ele alamayacağımız Osmanlı Devleti'nin bu tür hareket tarzına ilişkin başkaca belgeler de mevcut olduğunu belirtmek isterim. İşte bu şartlar çerçevesinde isyanın başlamasıyla cebri yöntemleri uygulayan komitacılar, çoluk çocuk halkı dağa kaldırmaktaydılar. “*Türkler sizi kesecek*” propagandasıyla da korku salarak Rusların verdikleri silahlarla kendilerini korumalarını istemekteydiler.⁴²

Tüm bu gelişmeler, Makedonya'nın bir komita ve isyan sahası haline geldiğini göstermekle beraber Osmanlı hükümeti tarafından bir beka sorunu olarak görülmesine neden olmuştur. Bu itibarla Cuma isyanından yaklaşık iki buçuk ay sonra (1 Aralık 1902'de) Berlin Kongresi'nde istenilen ıslahatları yapmak üzere Makedonya'ya Rumeli Umûm Müfettişi olarak Hüseyin Hilmi Paşa gönderilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa 1908 yılına kadar yaklaşık altı yıl görev yapmıştır. Atanmasından 11 gün sonra kendisinden yapılması istenilen idari, adli, ticari, sanayi, ziraî, emniyet, eğitim, vergi gibi alanlardaki ıslahatları icraya koyulmuştur.⁴³ Fakat ıslahat çalışmaları ne ayrılıkçı komitaları ne de Büyük

41 BOA., *Y.PRK.DH.*, 11/114.. Bu tahriratta Bulgar komitalarından Mihailo Fiski-Sançef komitesi hakkında hayli bilgi toplandığı ve Sarafov komitasının planlarının ele geçirildiğine dair gönderilen evraklar (agb.), Osmanlı Devlet adamlarının bölgedeki komita faaliyetlerinin boyutunu görebilecek istihbarî bilgiler sahip olduğunu göstermektedir.

42 Selanikli, Şemseddin, *age.*, s. 29.

43 Hüseyin Hilmi Paşa'dan uygulanması istene ıslahatlar şu şekilde sıralanabilir: 1. Valinin nafia (bayındırlık), ticaret, ziraat ve sanayinin inkişafına çalışması, nafia müdürlükleri ihdası, vilâyet gelirlerinden nafiaya pay ayırması; 2. Yabancılarla temastan vali mesul kalmak şartıyla “umûr-ı ecnebiye” müdürlüklerinin ihdası; 3. Valiye jandarma ve polis teşkilâtlarında Müslüman ve Hristiyan unsurları kullanma, ayrıca icap ediyorsa, Harbiye Nezâreti'nden izin alınarak, mahalli orduyu da devreye sokabilme yetkisi verilmesi; 4. Nizamiye mahkemesi bulunmayan kasabalarda, Nizamiye mahkemelerinin kurulması, Adliye Nezâreti yoluyla mahkeme üyelerinin Müslüman ve Hristiyan uyruklardan eşit şekilde seçilmesi; 5. İhtiyaca göre okulların açılması ve bu okullara vilâyet gelirinden pay ayrılması; 6. Makedonya'ya vezir rütbesinde bir Umûmî Müfettişin tayin edilmesi, müfettişin maiyetinde sivil ve askerî memurların bulunması, Mustafa Alkan, “Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 13, S. 1, Mart 2015, s. 248-249;

Devletleri memnun etmiştir. Ne Avusturya ve Rusya'nın Makedonya için özerklik öngören ve Osmanlı hükümetinin kabul etmek zorunda kaldığı "Viyana Islahat Programı" ile "Mürzsteg Programı" ne de Hüseyin Hilmi Paşa'nın almış olduğu yerel tedbirler (polis ve jandarma teşkilatının genişletilmesi, Müslim-Gayrimüslim halkın ayırt edilmeksizin istihdamı, çetelerin verdiği tahribatın giderilmesi gibi) komita/çete faaliyetlerinin önünü alabilmiştir. Hatta komita/çete faaliyetlerinin arttığı görülmüştür ki, Hüseyin Hilmi Paşa buna temel neden olarak bölgedeki jandarma eksikliği göstermiştir.⁴⁴

2- 1903 İlinden (St. Eljah) Ayaklanmasından II. Meşrutiyet'e

1903 İlinden Ayaklanması'na geline sürecinde Makedonya 1902 yılı boyunca 86 çete savaşına sahne olmuştur.⁴⁵ Bu arada Selanik'te Bulgar komitacıların yarattığı anarşik ortam sadece Makedonya'da değil, aynı zamanda Avrupa'da da büyük ses getirmiştir. Gemiciler (Gemidzii) denilen Bulgar anarşistlerin düzenlediği suikastlardan sadece Makedonya Müslümanlarının değil, aynı zamanda Avrupalıların kullandıkları binalar da zarar görmekteydi.⁴⁶ Bundaki amaç yabancı devletlerin dikkatini çekip müdahil hale getirmektir. Bu çete faaliyetleri yukarıda değinildiği üzere bölgeyi bir terör coğrafyası haline getirdiğini gösterdiği gibi, "artık bir iki aya kadar ilânna hazırlanmış emsâli nâ meşkûk kanlı bir ihtilâlin eşği önünde bulunduğu"nu⁴⁷ ortaya koymaktaydı. Bulgar komitacıları 1903 ilkbahar ve yazında muhtelif isyan planları yapıp çete eylemleriyle mevzi kazanmaya çalışmışlarsa da başarı kazanamamışlardır. Kuşkusuz bunda komitacıların Bulgar ordusundan istedikleri yardımı alamaması kadar komitacıların eylem sahalarında yerli Bulgar halkının Osmanlı yetkilileri ile iş birliği yapması etkili olmuştur. 1910 yılı olayları için İngiliz raporlarında⁴⁸ belirtildiği gibi bölgedeki hoşnutsuzluğa

44 Alkan, agm., s. 242-255; Emin İsmail Altunkaya, *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1855-1923)*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2018, s. 81-158.

45 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler II. Meşrutiyet Dönemi*, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 539.

46 Hacısalihoğlu, *age.*, s. 108. Bulgar anarşistlerin isyan sırasında icra ettikleri eylemler, "Fransız ticaret gemisi Guadalquivir'in bombalanması, İstanbul'a giden bir trenin raydan çıkarılması, İstanbul'da gaz borularına sabotaj düzenlenmesi, yine Fransız denetimindeki Banque Ottomane'nin dinamitle havaya uçurulması, el yapımı bombaların ve molotofların yabancıların ikamet ettiği mahallelerdeki kulüp, otel ve tiyatroya atılması, binalardan el yapımı bombaların hedef gözetilmeksizin atılması" gibi geniş bir faaliyet alanı bulmuştu. Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Devletler*, Sabah Kitapları: 123, İstanbul 2001, s. 181.

47 BOA., *Y.PRK.DH.*, 11/114..

48 *British Documents on Foreign Affairs (BDEA): Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Series B: The Near and Middle East 1856-1914, Vol.20: The Ottoman Empire under the Young Turks 1908-*

rağmen Makedonya'daki Bulgar nüfusun "önemsiz" bir kısmı komitacıların şiddet eylemleri lehindeydi.

Nitekim Bulgar komitacılar Makedonya'da çıkarmak istedikleri genel isyan için 2 Ağustos 1903 tarihindeki İlinden Gününü⁴⁹ seçmişlerdir. İsyana, Makedonya Devrimci İç Örgütü'nün Sarafov kanadı tarafından gerçekleştirilmiştir. İsyana komitanın Pitogola, Görcin, Papa Bogdan, Toma, Pangle gibi önde gelen komitacıları iştirak etmiştir. Plana uygun olarak tertiplenen isyan Manastır Vilayeti'nin merkez ilçesi ile Kırçova, Resne, Pirlepe kesimlerinde, Kosova Vilayeti'nin Koçana, Osmaniye, Koçarin taraflarında, Selanik Vilayeti'nin özellikle merkez ilçesinde ve Serez Sancağı'nda ve bütün bu yerlerin çevrelerindeki ilçe ve köylerde baş göstermiş;⁵⁰ kısa sürede Edirne'nin köylerine kadar yayılmıştır. İsyanın ağırlık noktası Kruşevo idi. Asilerin buradaki hareketi sekiz çete halinde çoğunluğu Slav olan 300 çeteci tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵¹ İsyanın ilk zamanlarından itibaren şehirdeki pek çok görevli ve halktan kimseler (telgraf müdürü, belediye kâtibi, iki polis, şarab memuru, tahrirat kâtibi, telgraf çavuşu, iki tahsildar, jandarma mülazımı ve onun kardeşi, bir jandarma, beş asker, iki kadın, iki çocuk) öldürülmüştür.⁵² İsyancıların amacı Makedonya'ya özerklik kazandırmaktır. Bunu temin etmek için de Büyük Devletlerin dikkatini çekerek müdahaleye zorlamak gerekmektedir. Bu nedenle isyan dünyaya "fanatik Müslümanlığa" karşı Hıristiyan tepkisi olarak tanıtılmaktaydı.⁵³ Buna uygun olarak "Kruşevo

1914, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, University Publications of America 1985, p. 333.

49 İlinden günü İlyas peygamber adına kutlanan yortu akşamıdır.

50 Uzer, *age.*, s. 154.

51 Glenny, *age.*, s. 182.

52 Selanikli Şemseddin, *age.*, s. 45.

53 Fikret Adamı, *Makedonya Sorunu Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları:123, İstanbul 2001, s. 196. Komita mensupları 10 Ağustos 1903 tarihinde Sofya'daki yabancı devlet temsilcilerine gönderdikleri bildiriye Türk/Müslüman yönetimin bağınazlığına karşı Hıristiyan reaksiyonunu şöyle açıklamaktaydı: "Müslümanların cezalandırılmayan şiddet uygulamaları ve yönetimin kasıtlı zulümleri Makedonya ve Edirne vilayetindeki Hıristiyanları dinlemek için kitle halinde silaha sarılmaya zorladı. Bu halkların durumu saptanmış olan antlaşmaların gerçekleşmesinde Avrupa müdahalesini sağlamak amacıyla tüm barışçıl yolları sonuna dek kullandıktan sonra bu tehlikeli duruma başvurdular. Bu müdahale şu anda kötülüğü önleminin, dökülen kanı durdurmanın tek çaresiydi. Geçici önlemlerle Türk yönetimini düzeltmek amacıyla Avrupa birliği tarafından bugüne değin girilen aralıklı girişimler yalnız Müslüman bağınazlığını ve hükümet baskısının şiddetlenmesine neden olduğu için, bu müdahalenin ancak aşağıdaki öncelikli ve acil sorunu sağladığı ölçüde etkin olacağı açıktır. 1-Büyük devletlerin onayıyla, daha önce Osmanlı yönetimine asla katılmamış ve görevlerini yerine getirirken Babıali'den bağımsız olacak Hıristiyan bir genel valinin görevlendirilmesi, 2-Ortak siireli ve geniş bir yaptırım gücüne sahip uluslararası bir yönetimin oluşturulması." Adamı, *age.*, s. 196-197.

Cumhuriyeti” adıyla bir cumhuriyet ilan etmiş, bir de Kruşevo Manifestosu adıyla bir bildiri yayımlamışlardır.⁵⁴ Kruşevo Cumhuriyeti’nin ilanıyla bir meclis oluşturulmuştur. İki Rum, ikisi Ulah ve dördü Bulgar’dan oluşan meclisin görevi; ahalinin kendilerine ısındırılması, İslam köylüleriyle barışmak, ahalden vergi ve iane toplamak, kasabanın mahallelerine bekçi ve başka kimseler tayin etmek idi. Bu suretle ahalden üç-dört bin lira da toplanmıştı.⁵⁵

İsyanın Manastır’daki gelişimi ise diğer şehir ve köylerden çok da farklı değildi. Manastır yakınlarındaki köylerde saman yığınları tutuşturulup korkutucu ve görkemli bir isyanın fitili ateşlenmiş, batı Makedonya’da güneyde Kastoria’dan kuzeyde Debar’a kadar işaret alevleri yükseltilmiş, Papazlar “Ya İstiklâl, Ya Ölüm” ve “Makedonya Makedonyalılarıdır” sloganlarıyla yazılı bayrakları kutsamış, Türk nüfusa saldırılar tertip edilerek köylerinden çıkarılmış, daha önce saklanmış bulunan silahlar çıkarılarak silahlanma yoluna gidilmiş, köprüler havaya uçurulmuş, telgraf hatları kesilmiş, yollara barikatlar kurulmuş, vs.⁵⁶

Gelinen noktada komitacıların kazandıkları güç ve başarıda bazı dinamikler çok açık bir şekilde kendini göstermekteydi. Bu dinamiklerden biri Rusya’nın komitacılar için büyük bir güvence ve dayanak noktası oluşturmasıydı. Rusya’nın bölgedeki konsolos ve casusları komita faaliyetlerinin teşvik ediciliği ve sürekliliği için önemli bir etkendi. Bu durum Atina’da yayımlanan Zoras gazetesinin 5 Ağustos 1903 tarihli sayısında şu şekilde dile getirilmiştir: Rus konsolosunun (daha önce öldürülen Rustakovski kastedilmektedir) Makedonya’daki ayaklanmanın teşvikinde şüphe yoktur. Eşkıya şefleriyle görüşüp bazı talimatlar veren Rus konsolos, son aylarda eşkıya faaliyetlerinin önlenip darbe yemesi sonucunda sönmekte olan bu eşkıya faaliyetlerini yeniden canlandırmaya çalışmış; köyleri dolaşp köy ahalisinin ümitlerini takviye etmeye çalışmıştır. Komita ileri gelenlerini konsoloshaneye davet ile onlara Osmanlı yerel hükümetinin iktidar ve gücünün bulunmadığını anlatmıştır. Yine komitacılara kendisinin yardımcı ve arka çıkan biri olarak hiçbir taraftan ve hiç kimseden korkmamaları gerektiğini söylemiştir. Konsolos, kavası ile beraber çarşılarda ve ötede beride rast geldikleri insanları darp ve tahkir ederek Osmanlı hükümetine sıkıntı ve sorun çıkarmıştır. Bu bakımdan Bulgar komitalarına para vermekten bıkmış olan Rum köylüleri metropolitlere başvurarak bu dertten kurtulmak istemişlerse de sonuç alamamışlardır. Bunun

54 Kuyucuklu, *age.*, s. 46.

55 Selanikli Şemseddin, *age.*, s. 45.

56 Glenny, *age.*, s. 182.

üzerine Rus konsolosuna başvuran bu Rumlar konsolostan şu cevabı almıştır: “*Bunlar (komitalar) hürriyetinizin istihsâli için çalışıyorlar. Hayatlarını fedâ ile mücâhede ediyorlar. evlâdlarını, âilelerini terk ediyorlar. Sizler ise bunlara karşı ufacak bir vergi, bir i’âne vermekten çekiniyorsunuz. Sizin istikbâl ve sa’âdet-i ‘âlmiz için çalışanlara mu’âvenet ve müzâheret etmekten imtinâ’ ediyorsunuz. Korkak herifler Rum olmalısınız! Lakin sabrediniz. Sabr ediniz Eylül’ün yirmisinde başka suretle ahvâl zuhûr edecektir*” şeklinde cevap almışlardır. Konuşma sırasında hazır bulunanlardan birinin “ne gibi ahvâl zuhûr edecek” sorusuna karşı “katliam” cevabını vermiştir. Bu cevabı “*O hâlde cân ve mâl ve ‘ırmız ne olacak?*” sorusu takip edince de şu cümleleri sarf etmiştir: “*Katl edilecek olur iseniz ne olur? İstihsal-ı hürriyet ve esâretten kurtulmak için fedâ-yı can etmek istemiyorsunuz? Cebin (korkak) herifler mutlaka Yunanlısınız. Siz katl edilecek olursanız evlâdlarınız yaşasınlar onlar hürriyetin serbestinin fevâ’id ve muhsinâtından müstefid olsunlar onlar hür yaşasınlar.*”⁵⁷ Ayaklanmadaki Rus yardımına, bir başka deyişle Slavist dayanışmaya değinirken, bu dayanışmayı canlı ve dinamik bir unsur olarak yaşatan Osmanlı yöneticilerinin gaffetine de bir parantez açmak gerekmektedir. Tahsin Uzer Bey’in aktardığı bir olayda⁵⁸ İştip Kaymakamı Hüsametdin Bey “azılı iki Rus casusu”nu yakalayıp tutukladığı zaman Sultan ve Babıali İstanbul’daki Rus elçisinin baskısına dayanamayıp Hüsametdin Bey’i azletmiştir. Makedonya’daki Rus konsolos ve casuslarının etkin çalışmalarına rağmen, komitacılar Rus hükümetinin yardımını alamamışlardır. Çünkü Rusya 1897’den itibaren Avusturya ile müştereken yürüttükleri politika gereği Balkan coğrafyasından statükonun değişmesini istememekte, Bulgar çıkarlarına Rus çıkarlarını feda etmek istememekteydi. Rus Dışişleri Bakanı Lamsdorf’un Osmanlı Devleti’nin Petersburg elçisine “*Bulgar eşkıyaların kanlı eylemlerine kesin olarak bir son vermek ve suçlulara karşı son derece sert davranmak üzere Babıali’nin etkin önlemlere başvurmasını*” gerektiğini söylemesi⁵⁹ Rus siyasetinin esasını ortaya koymaktaydı.

İlinden Ayaklanması başlangıçta başarılı olmuştur. Demiryolu köprüleri havaya uçurulmuş; telgraf hatları tahrip edilmiş, birçok çiftlik yakılmış, bazı ilçelerdeki hükümet konağı ve birçok jandarma karakolu yakılıp yıkılmış, jandarma, reji kolcusu, köylü ve memurlardan pek çok kimse katledilmiştir.⁶⁰ Bu suretle kısa

57 BOA., *TFRİ*, 11/1042.. Burada dikkat çeken bir başkan unsur da Bukov keşişhanesinin Bulgar komitacıların sığınağı oluşudur. Dolayısıyla ayaklanmada ruhban sınıfı ve dini kurumlar burada da güçlü bir etken olarak kendini göstermiştir.

58 Uzer, *age.*, s. 152.

59 Adanır, *age.*, s. 202.

60 Uzer, *age.*, s. 154.

zamanda Manastır vilayetinin büyük bir kısmı devrimcilerin kontrolüne geçmiştir. Başvurdıkları şiddet eylemleri Müslüman ve Hıristiyan halkın sindirilmesine, büyük bir korkuya kapılmasına neden olmuştur. İsyanın beş günü şiddetli olmak üzere on beş gün sürmüştür.⁶¹ Makedonya o güne kadar tarihinin en kanlı isyanını görmüştür. Gerçekten de ortaya çıkan bilanço ağır olmuştur. 2.000 kişi hayatını kaybederken, 16.000 kişi evsiz kalmıştır.⁶² Sonra hadiseler seyrini değiştirdi. Ve aralık ayında Osmanlı ordusu, Arnavut milislerin de yardımıyla⁶³ hareketi bastırmıştır. İsyân bölgesindeki olayların tanıklarından Razlık Kaymakamı Tahsin (Uzer) Bey'e göre isyan bastırılmamış olsaydı, Müslüman halkın katliama uğraması hiçten değildi.⁶⁴ Ancak komitacılar batı kamuoyuna isyanın bastırılmasına ilişkin haberleri Müslümanların Hıristiyanlara yönelik katliamı olarak aksettirmişlerdir.

Hareketin bazı liderleri uluslararası durumu yanlış değerlendirmiş ve büyük güçlerin hadiseye dâhil olmak istemediklerini görememişti. Bulgar hükümeti harekete geçmek için hazırlıksızdı. Daha doğrusu Bulgaristan Kralı, gerek Sırbistan'da Karacorveviç'in kral seçilip hararetle güney Slav birliğini gerçekleştirmek istemesi gerekse Makedonya komitacılarının kendisine karşı hizip içinde olması nedeniyle Babıali'ye yaklaşmayı gerekli görmüştür. Üstelik Makedonya'nın özerkliğiyle kendi inisiyatifi dışındaki bir yapıyı desteklemek bir yana bir tehdit olarak addetmiştir. Diğer taraftan İinden ayaklanmasının başarısızlığa uğraması VMRO'yu iki rakip gruba bölünmüştür.⁶⁵ Sağ grupta örgütlenenler yine VMRO adıyla fakat "*Makedonya'nın Bulgaristan'la birleşmesini savunan*" Varhivist olarak sağ Bulgar hükümetlerinin bir aracı haline gelmişlerdir. Soldakiler ise 1905'ten sonra bir Balkan federasyonu içinde bağımsız bir Cumhuriyet oluşturma çabası içine girmişlerdir.⁶⁶

En büyük Makedonya direnişi olarak ünlenen İinden İsyanı'nın en önemli neticesi Büyük güçlerin Makedonya'daki reform politikasının yoğunlaştırılmasına karar vermeleridir. Rus ve Avusturya Macaristan Hükümdarı Çar Nikola ile Franz Josef Eylül 1903'te Mürzsteg'de buluştular ve İngiltere, Fransa ve İtalya ile görüş birliği içinde Mürzsteg Reform Programı diye bilinen programı hazırladılar. Program

61 Uzer, *age.*, s. 171.

62 Tokay, *age.*, s. 47.

63 Hacısalihoğlu, *age.*, s. 109; Adanır, *age.*, s. 203.

64 Uzer, *age.*, s. 171.

65 Jelavich *age.*, s. 99.

66 Kuyucuklu, *age.*, s. 47-48.

yeni çatışmaları beraberinde getirmiştir. 1905'te Babıali istemeye istemeye Makedonya'daki mali kaynakları yabancı devletlerin kontrolüne girmesine razı olmuştur.

Görüldüğü gibi Bulgar komitacılığı Makedonya'da ağır bir darbe yemesine karşın Büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskı ve nüfuzunun önü alınamamıştır. Hatta bu baskı şiddetini giderek artırmıştır. Etkinliği zayıflayan Bulgar komitacılığı yeraltı faaliyetleri şeklinde varlığını sürdürmeye çalışmışlardır. Şimdi Makedonya komitacılarına "*Makedonya Bulgarlarının tahammülgüzâr bir derecede olan ahvâl-ı hazresini*" tahfif etmek düşüyordu. Komita liderlerinden Sarafov'a bakılırsa "*kendileri bu bâbda ilzâm-ı i'tidâl ile gerek hukûk-ı hükümranî-i saltanat-ı seniyyeyi gerek vilayât-ı selâse dâhilinde hükümet-i Osmaniyeyi ihlâl eden bi't-cümle metâlibden sarf-ı nazar etmişlerdi.*"⁶⁷ Bu safhada amaca ulaşmak için yabancı devletlerin yardımının gerekli olduğu açıktı. Çünkü gelinen süreç bu gerçeği ortaya çıkarmakla beraber, Makedonya'da farklı amaçlar için mücadele eden komitacılar arasındaki rekabet de bunu göstermiştir. Bulgar komitacılarını, yeni teşkil edilen Yunan çeteleri tedirgin etmekle kalmayıp, Sırbistan'da Avusturya taraftarlarının Sırp çeteler teşkil etmesi ve bazı Sırp çetelerinin doğrudan doğruya Avusturya'nın Makedonya'daki sivil temsilciliğiyle irtibat kurması korkuya sevk etmiştir.⁶⁸ Öyle ya da böyle Bulgar komitacılığı büyük devletlerin müdahalesiyle de Makedonya'da güç kazanmıştır. Komita/çete faaliyetleri çoğu zaman büyük katliamlara yol açarken bölgede anarşik bir durum ortaya çıkmıştı. İngiliz Konsolos Townley'in 1904 yılı aralık ayındaki raporlarına bakılırsa,⁶⁹ sadece Üsküp'te yirmi gün içinde katledilenlerin sayısı 70'in üzerindeydi. Bu ise Üsküp'teki Müslüman nüfusun sıklıkla alarm durumunda olup toplanmalarına neden olmuştur. Townley'in 6 Aralık 1904 tarihli raporuna göre katliamlar karşısında Üsküp Müslümanları Köprülü, İştîp ve Kumanova'da toplanmış, Babıali'ye şikâyetlerini telgrafla bildirmiş, ancak telgraflarına cevap alamamışlardır. Raporun çarpıcı tarafı ise Müslüman halkın

67 BOA., *YPRK.TKM.*, 48/49.

68 Avusturya'nın Makedonya'daki temsilcisi Müller idi. Molar, Sırp komitacıları emir ve talimatlar vererek yönlendirmekteydi. Bu suretle Müller, sadece Osmanlı hükümetine karşı nefret duygularını işlemekle kalmamış, Makedonya'daki farklı unsurlar arasındaki düşmanlık hislerini harekete geçirecek faaliyetler içinde olmuştur. Anlaşılan o ki, bu tarihlerde Ermeni komitacıları da Bulgar komitacılarla bir iş birliği arayışı içinde idiler. Bkz. *agb*.

69 *British Documents on Foreign Affairs (BDEA): Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Series B: The Near and Middle East 1856-1914, Vol.19: The Ottoman Empire: Nationalism and Revolution 1885-1908*, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, University Publications of America 1985, p. 227.

Hükümetten ümidini kesmiş olması ve intikam hissiyle kendi adaletini araya koyulmuş olmasıdır.

3- II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası Bulgar Komitacılığı

Meşrutiyet, 1908'in 23 Temmuz'unda ikinci defa ilan edildiğinde Makedonya'da farklı Balkan uluslarına mensup komitacıların etkinliğinin yarattığı gergin bir atmosfer mevcuttu. Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti üzerinde kurmuş olduğu siyasi ve mali kontrol mekanizması bu gergin ortamın ağırlaşmasına neden olmaktaydı. Halkın içinde bulunduğu mali sıkıntılar, kötü idare, Müslim-Gayrimüslim nüfus arasında görünmeyen çekişme yıllardan beri bir bıkkınlığa neden olmuş, bu ise eyleme hazır bir hoşnutsuzluğa dönüşmüştü. Bu ortam içinde 9 Haziran 1908 tarihinde İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı arasında Reval'deki görüşmenin ortaya çıkardığı muazzam etki⁷⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi ele geçirmesi için yeterli bir gerekçe olmuştur. Bu gerekçe Reval'de Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile Rusya arasında paylaşıldığına dair bir inanca dayanıyordu. Nihayetinde Kanun-ı Esasi'nin ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması,⁷¹ ülkenin her tarafında genel bir sevinç ve ümit doğurmuştur.

Açıkçası Meşrutiyet'in ilanı İttihat ve Terakki'nin özellikle 2. ve 3. Ordudaki örgütlenmesinin başarısıydı ve hareketin ağırlık merkezi Makedonya idi. Meşrutiyet'in vaat ettiği "hürriyet", "müsavet (eşitlik)" ve "uhuvvet (kardeşlik)" tüm Osmanlı toplum sınıflarında karşılık ve kabul bulmuştur. Ülkenin her tarafında olduğu gibi Makedonya'da da günlerce hürriyet kutlamaları yapılmıştır. Yıllarca birbirine düşman olup savaşan gruplar şimdi birbiriyle kardeş olarak kucaklaşmaktaydılar. Bu noktada acaba Meşrutiyet'in ilanının Makedonya'daki komitacılık faaliyetleri -özelde Bulgar komitacılığı- üzerindeki etkileri ne oldu? Bu sorunun cevabını Meşrutiyet'in ilanının Selanik'te doğurduğu atmosfere bizzat tanıklık eden Kâzım Nami Duru'nun anlatımında görmek mümkündür.

"Meşrutiyet'in ilanı günü Selanik bir çalgınlık içindeydi. Nümayişler nutuklar günlerce devam etti. Çeteler dağlardan inip trene biniyor, Selanik'e geliyordu. Bu çeteler halk tarafından nümayişle karşılanıyor, Beyazkule bahçesine getiriliyor, onlara ikramlar yapılıyordu. Dağda su

70 Ahmed Niyazi, *Hâtrât-ı Niyazi-Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir Osmanlıdan Bir Sahife*, Sabah Matbaası, İstanbul 1326, s. 63.

71 Meşrutiyetin ikinci defa ilanı süreci ve kısa bir değerlendirmesi için bkz. Mithat Aydın, "II. Meşrutiyet'in İlanı ve İngiltere", *Belgi*, 1, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2011, s. 15-49.

yüzü görmeyen sakallı, perişan kıyafetli, silahlı çetelerle halkın sarmaş dolaş olduğunu görmek tuhaf bir şeydi. Fakat bu kimseye garip görünmüyor, gayet tabii sayılıyordu. Hele Yenice civarlarında çetesiyle dolaşan Apostol ile Gevgili dolaylarında dolaşan Yovan büyük tezahürle karşılandı. Bunlar Bulgar çeteleriydi. Rumların da çeteleri, çetecileri vardı; onlar da geliyordu. O günlerde milliyet davası güdülmüyor, o ana kadar birbirlerinin kanına susamış olan çeteciler kucaklaşıp duruyorlardı.”⁷²

Benzer şekilde Alman Büyükelçi Freiherr Marschall von Bieberstein de durumu şu şekilde ortaya koymaktaydı: “*Eski rakipler dost oldular, çete reisleri düzen koruyucularla kola geziyorlar ve din ve erk arasındaki karşılıklar unutulmuş gözüküyor.*”⁷³ Yalnız burada şu hususun altını çizmek gerekir ki, -İbrahim Temo'nun da Meşrutiyet'in ilanından günler sonra geldiği Manastır'da gördüğü üzere- hürriyetin ilanı farklı kesimlerde güç gösterisinin bir aracı haline getirilmiştir: “*Manastır'da daha cıvıltı, subayı, başbozluğu, Arnavut'u, Bulgar'ı birer fatih gibi başı yukarıda, ayakları arzın hareketlerini durduracak bir tarzda çarpmakta kanatları açılmış horozlara dönmüşler! Pek çok dünkü hafıye, hürriyetçileri, müstebidler eline verenler, birer hamiyet örneği kesilmişler. Meydanlarda, kahvelerde, meyhanelerde atıp tutuyorlar.*”⁷⁴

Nihayetinde, hürriyetin ilanının meydana getirdiği barış ve kaynaşma ortamı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temmuz başında teşebbüs ettiği komitacılığın tasfiyesi için bir fırsat olabildi. Zira Temmuz'un ilk haftası İTC, İç Örgüt'ün Serez gurubunun iş birliğini elde etmiş, yerel Makedon komitalarıyla bağlantı kurup iş birliği önermişti. Sonra Gaytaninovo'da buluşulup çeteciliği kaldırılmasında hem fikir olunmuştu. Bu çabalar İTC temsilcilerinin Meşrutiyet'in ilanından on gün önce, 14 Temmuz'da Sandanski taraftarları, yerel Rum komita üyeleri

72 Kâzım Nami Duru, *Hatıralar: İttihat Terakki /Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları*, Altınordu Yayınları: 22, Ankara 2017, s. 39. Meşrutiyetin ilanının Kesendire ve Selanik'teki akislerine tanıklık eden Tahsin Uzer gözlemlerini şöyle aktarmaktadır: “9 Temmuz 1908 gecesi Meşrutiyet remen ilan olundu. Rumlarda koşuşmalar ve heyecan başladı. O akşam belediye bahçesinde mükellef ve mükemmel bir ziyafet ve şenlik tertiplendiler. Eğlenceler sabaha kadar coşkunluk içinde devam etti. Herkes hayatından memnun ve eğlenir gözüktü. Ertesi akşam civar köylerden tüccarlar, zenginler ve eşraf merkez kazaya akın ederek, daha büyük çapta bir eğlenti düzenlediler... O sabah cezaevini boşalttık, zaten ben de az sonra Selanik'e hareket ettim. Yol üstünde bulunan 'Galeçe ve Vasilika' köylerinden geçerken, Rumlar bana karşı coşkun gösteriler yaptılar... Selanik'e vardığımda, şehri bir bayram coşkunluğu içinde buldum. Gururdan sevinç gözyaşlarımı zor tuttum. Aile ocağına kavuşmuş, Kesendire'den sonra kendimi adeta cennette bulmuştum. Akşam evimizin karşısına isabet eden saz bahçesine gittim. Orada Rum ve Bulgar çeteleri ileri gelenlerini topluca eğlenir buldum. Beni görünce sofralarındaki baş köşeye oturtular. Karşılıklı nutuklar çekildi.” Uzer, *age.*, s. 225-226

73 Adanır, *age.*, s. 267.

74 İbrahim Temo, *age.*, s. 186.

ile Nevrokop'ta buluşup bir program tasarısı hazırlamaya kadar vardı.⁷⁵ Fakat bu teşebbüslerin devamı gelmedi, gelemedi. Zira Serez'deki komitacıların çeteciliği bırakmaya karar vermesi, Makedonya'nın geneli için bir ölçü olamazdı. Komşu devletlerin komitacıları ulusal taleplerden vazgeçmeyeceğini kısa sürede göstereceklerdir. Meşrutiyet'le ortaya çıkan durum komitacıların eylemlerini bir süreliğine ertelemekten başka bir şey ifade etmeyecektir. Hatta köşeye sıkışıp sinen komitacıların dışında genel olarak komitacılar Meşrutiyet'in ilanını çok da memnuniyet verici görmemişlerdir.⁷⁶

Meşrutiyet'in yarattığı hürriyet havası (1908'in) 12 Eylül'ündeki Geşov Meselesi, 5 Ekim'indeki Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakını ilanı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını duyurması ile dağılmıştır. Artık o kutlamalar, şenlikler unutulmuş, Bulgaristan ile savaşın eşğine gelinmişti. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı günleri Kral Ferdinand Makedonya'ya olan ilgisini gösteriyor ve buna yönelik adımlar atıyordu. Meşrutiyet'in ilanının daha ilk günlerinde adamlarından Binbaşı Savof'u özel bir görevle Selanik'e göndermişti. Amacı buradaki Bulgarları örgütlemektir. Savof Selanik'e vardığında ilk iş olarak akrabası olan Pitkovniçev ile bir araya gelip Meşrutiyet Kulüplerini kurmuştur. Bu sırada Manastır ve Ohri'deki Bulgar kulüpleri de benzer şekilde propagandaya başlamışlardır. Ünlü komitacılar Apostol, Gorki Kasapçe, Todor Aleksandrof gibi adamlar Romanof Karayof'un emriyle idarenin aleyhinde çalışmak ve Makedonya'da karışıklık çıkarmak amacıyla Bulgaristan'a gitmişlerdir.⁷⁷ Emniyet-i Umûmiye Birinci Şube Müdüriyeti'nin verdiği bilgi doğruysa Bulgaristan'ın 1910 senesi bütçesinden 200.000 Napolyon ayırıp Manastır Bulgar konsolosunun emrine vermesi Makedonya'ya üzerinde verilen mücadeleyi çok daha ileri bir noktaya taşımıştı. Bulgar yönetimini bu kadar yüklü meblağ ayırmasının nedeni Sırplarla meskûn olan İslam çiftliklerini satın alarak oradaki Sırp ahalinin Bulgarlaşmasına hizmet etmeyenleri oralardan uzaklaştırarak yerlerine Bulgarların ikamesini sağlamaktır.⁷⁸ Elbetteki bu olup bitenlerden, Meşrutiyet'in ortaya çıkarmış olduğu olumlu havadan istifade edemeyip aciz ve zaaf gösteren Osmanlı hükümetinin

75 Adanır, *age.*, s. 266.

76 Bkz: Adanır, *age.*, s. 268.

77 Hüseyin Kâzım Kadri, *age.*, s. 70-71.

78 BOA., *DH. EUM.KADL.*, 4/42. Bulgarlar satın aldıkları çiftliklere yüksek meblağlar ödemişlerdir. Sırpça adındaki bir köyde Müslüman çiftliklerden birinin değeri 500 Lira iken, 1.000 Lirada fazla para verip almışlardır. Fakat kısa süre sonra Manastır'daki Sırp ileri gelenleri durumu fark edip çiftlik satışının önünü almışlardır. Bkz. *agb.*

sorumluluğunu gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Özetle ifade etmek gerekir ki, Osmanlı güçsüzlüğünü ve zaafını bölgedeki güçleri birbirine karşı kullanarak çözmeye çalışmıştır. Mesela 1910 yılı sonlarında Pirlepe kazası dâhindeki dört manastırı Sırlara veren Osmanlı hükümeti Bulgarların etkinliğini Sırp güçleriyle kırmaya çalışmıştır. Ancak bu defa taraflar arasındaki çatışma şiddetlenirken Bulgar komitacılar bölgedeki faaliyetlerini artırma yoluna gitmiştir.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanından bir hafta geçmemiştir ki, Sofya Bulgar Komitasının iddiasını içeren raporlar Batı basında görülmeye başlamıştır. Söz konusu raporlar farklı değerlendirmelerle ele alınmıştır. Bu gazetelerden Daily Cronicle sorunu Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir tutum içinde ele alırken Daily Telgraf komitacıların emelleri ve fikirlerini terviç edecek Osmanlı aleyhtarı makalelere yer vermiştir. Times, Morning Post ve Saint James gazeteleri komitanın fikir ve niyetini kabahatli görmekle kalmamış sert eleştiriler yöneltmiştir. Times gazetesi komitanın öyle bir isyan hareketine girişmesi durumunda Makedonya'da birçok Hıristiyan'ın kanının dökülmesinden başka bir sonuç ortaya çıkarmayacağını ileri sürmüştür. Ayrıca muhtemel bir isyan için uluslararası konjonktürün (Rusya Avusturya bağlamında) uygun olmadığı, bu durumda sorunun çözümünün büyük devletlerce önerilen ıslahatın Osmanlı hükümetince yapmasına ve namuslu ve dürüst insanların bölgeye görevlendirilmesine bağlı olduğu izahatında bulunulmuştur. Çünkü sorun, kötü idareye sebep olan mevcut kanunlar değil, kanunların ehil olmayan mürtekip memurlar elinde kalarak kötü yönetimden kaynaklanmaktaydı. Burada tahrirata konu olan bir başka kayda değer husus da Bulgar komitacıların Makedonya'da bir isyan çıkaracaklarına ilişkin Londra'da bazı kimselerce dile getirilen rivayettir.⁷⁹

Meşrutiyet'ten Balkan Savaşlarına uzanan süreçte Makedonya'daki Bulgar komitacılığının karakteristiği öncesine göre çok da farklılık göstermez. Santralistler de dâhil olmak üzere⁸⁰ Makedonya Bulgar komitalarının amacı Makedonya'yı Bulgaristan'a katmaktır. Bu yönde planlanan faaliyetlerin amacına ulaşması için bölgede bir kargaşa çıkarmak gereklidir. Bu kargaşa Müslüman halkın Bulgarlara karşı tahrik edilmesiyle mümkün olabilirdi. Bunun için her kazaya voyvodalar idaresinde çeteler sevk edilmiştir. Bulgar komitacıların bu bağlamdaki faaliyetlerinin Kumanova ve Üsküp'teki yansımalarını Kasım 1910 tarihli bir

79 BOA., *Y.PRK.EŞA.*, 52/97.

80 Yukarıda değinildiği üzere Santralistler kamuoyuna amaçlarının Makedonya'nın muhtariyeti olduğunu söyleseler de gerçekte onlar da Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakını düşünmekteydiler. Bunun da Bulgar zabitanı ile birlikte yapacaklardı.

tezkirede görmek mümkündür. Aynı yıl Selanik bölgesindeki demiryollarına saldırılar düzenlenmiştir. Bunun amacı sadece insanların hayatına kast etmek ya da büyük zararlar vermek değil, aynı zamanda hükümeti tedirgin edecek ve ticaret hayatı üzerinde genel bir huzursuzluk yaratacak ortam meydana getirmektir. İştip'te demiryolu ve bir caminin bombalanması bu amaca matuf idi ki bu, Müslüman ve Bulgar nüfus arasında mukateleye neden olmuştur.⁸¹

Yunan, Sırp ve Arnavut ahalile ittifak etmek büyük çeteler teşkil etmeye bağlıdır ki bu, Avrupalı devletlerin dikkatini çekerek meseleye müdahil etmek için elzemdir. Eğer Makedonya'yı bütünüyle elde etmek mümkün olmazsa -ki süreç onu göstermiştir- Sırp, Yunan ve Arnavut yönetim ve komitacılarla bir uzlaşma zemini aramak başvurulması gereken bir yoldur. İngiliz raporlarında farklı milletlere mensup komitacıların amaç birlikteliği, az ya da çok sınırlandırılmış alanlarda kendi eylemlerini organize etmek, birbirlerini yok etmek için değil, Osmanlı yönetiminin neden olduğu zorlukları bertaraf etmek için gerçekleşmişti.⁸² Hatta bu amaçla Bulgarlar Belgrad'a Zografov gönderilip Sırp komitasına müracaat ettirilmiştir. Zografov'un Sırp komitasına yaptığı teklif ise özetle şu yöndedir:

“Bulgaristan'da merkez komitesi hayli kuvvet kazanmıştır. Bunlar Makedonya dâhilinde Rumlarla da ittifak akdederek kuvvetini artırmıştır. Biz kendi programımızı uygulamaya geçirmek için ihtiyaç duyulan para ve kuvvet bulamıyoruz. Makedonya'yı Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasında taksim edelim. Herkes kendi payını alsın sonra müzâkere edilerek hudûdlar meselesi müzâkere edilir. Bize kâfi miktarda para ve adam veriniz birlikte büyük bir kuvvetle çalışalım. Makedonya dâhilinde karışıklık çıkardıktan sonra herkesin kendi komitesi marifetiyle Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan hükümetlerini tahrik ve bu vasıta ile Avrupa'nın müdâhalesini temin etmek mümkün olacaktır. Şu suretle hareket eder isek muvaffak olacağımıza da şüphe yoktur. Şayed merkez komitesinin programı dâhilinde hareket edilecek olursa bu gibi mühim işlerde zamanın pek ziyâde gösterdiği değişim son Osmanlı inkılâbıyla da te'yid edildiğinden vakit geçirmeksizin harekete geçmenin herkesin selâmeti açısından elzemdir.”⁸³

Zografov'un söyledikleri Bulgar komitalarının ne surette olursa olsun Makedonya üzerinde Bulgar çıkarlarının tahakkukunun zamanı gelmiş, hatta geçmekte

81 *BDEA*, “Annual Report on Turkey for the year 1911”, Vol.20, Doc.52, p. 333.

82 *BDEA*, “Annual Report on Turkey for the year 1911”, Vol.20, Doc.52, p. 333.

83 *BOA.*, *DH. EUM.KADL.*, 4/42.. Bulgar komitacılarla Sırp komitacıları arasında benzer bir iş birliği girişimi için bkz. *BOA.*, *Y.PRK.EŞA.*, 49/18..

olduğunu göstermekteydi. Bunu temin için de uzlaşma zemininin bulunması geçer çözüm olarak görülmüştür. Balkan Savaşlarına giden süreçte Makedonya'da zaman zaman komitaların bu tip uzlaşma arayışı söz konusu olmuşsa da çatışma ve rekabetin eksik olmadığı olaylar dizisi de eksik olmamıştır.

Sonuç

Makedonya, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi sürecinde Rumeli'de Balkanlı güçler ile büyük devletler arasındaki rekabetin en önemli çatışma sahası olmuştur. Bu bakımdan denebilir ki, Osmanlı Devleti için Anadolu'da Ermenilerin yaşadıkları topraklar ne ise Rumeli'de de Makedonya o olmuştur. Makedonya Sorunu Osmanlı Devleti'nin son yarım asrında idari, askerî, iktisadi açıdan zafiyetini, çöküş emarelerini bütün çıplaklığı ile ortaya çıkarmıştır. Artık sorun "Hasta Adam" olarak görülen Osmanlı Devleti'nin yaşayıp yaşamayacağı sorunu değil, onun mirasından kimin ne kadar pay alacağı sorunu idi. Dolayısıyla hızla sona doğru gidişin bütün emareleri kendini göstermiştir. Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nden kopuşu, Balkan devletlerinin ihtiraslarını bütün boyutlarıyla ortaya çıkarırken komitacılık faaliyetlerinin hedefe ulaşmak için en güçlü araç olduğunu göstermiştir. Aslında bu yeni bir kavrayış da değildi. 19. yüzyılın ilk yarısında Sırp ve Yunan ayaklanmalarında tecrübe edilmiş bir deneyimdi. Makedonya, Berlin Kongresi'nden sonra komitacı üreten bir coğrafya hüviyetini kazanmıştır. Kuşkusuz bunda ulusal talepler söz konusu olmuştur. Slavist Bulgar komitacılar bölgedeki en baskın gruplar olurken Yunan, Ulah/Romen ve Slavist Sırp komitacılığı rekabetin diğer unsurlarını oluşturmuşlardır. Bu rekabet/çatışma ortamında ulusal çıkarların komitaları zaman zaman uzlaşma ve iş birliğine sevk ettikleri de bilinen bir gerçektir.

Kaynaklar**Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

A.MTÇ (04), 30/62, 21 Ra 1313/6 Mart 1896.

54/24, 08.11.1315/31 Mart 1898.

74/59, 30.11.1319/10 Mart 1902.

180/25, 03.05.1313/24 Ekim 1895.

BEO., 903/67657, 28 Ş. 1314/1 Şubat 1897.

927-69483, 26 L. 1314/30 Mart 1897.

928/69527, 27 L. 1314/31.03.1897.

DH. EUM.KADL., 4/42, 13 M. 1329/14 Ocak 1911.

DH.MKT., 1360/110, 18 Za. 1303/18.08.1886.

1365/77, 16 Z. 1303/15.09.1886.

2593-153, 19 Za. 1319/27.02.1902.

HR.TO., 530/24, 11.08.1886.

İMTÇ (04), 19/1219, 20 Ş. 1314/24 Ocak 1897.

TFR.I, 11/1042, 23 Ağustos 1903.

YA.HUS., 365-66, 30 Ocak 1897.

Y.Mt., 212/116, 23 Za. 1318/14 Mart 1901.

Y.PRK.EŞA., 49/18, 3 S. 1324/29 Mart 1906.

52/97, 15 M. 1326/18 Şubat 1908.

Y.PRK.DH., 11/97, 1 B. 1319/14 Ekim 1901.

11/114, 27 Z. 1319/21 Mart 1902.

Y.PRK.HR., 30/20, 18 Z. 1318/8 Nisan 1901.

Y.PRK.MK., 6/29, 27 N. 1311/3 Nisan 1894.

Y.PRK.TKM., 48/49, 1 S. 1323/7 Nisan 1905.

Y.PRK.TNE., 4/80, 10 L. 1314/14 Mart 1897.

Hatırat ve Araştırmalar

Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları:123, İstanbul 2001.

Ahmed Niyazi, *Hâtrât-ı Niyazi-Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir Osmanlıdan Bir Sahife*, Sabah Matbaası, İstanbul 1326.

Alkan, Mustafa, “Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 13, S.1, Mart 2015, s. 242-255.

Altınkaya, Emin İsmail, *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1855-1923)*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2018.

Aydın, Mahir, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, S .IX, İstanbul 1989, s. 209-234.

Aydın, Mithat, “II. Meşrutiyet'in İlanı ve İngiltere”, *Belgi*, 1, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2011, s. 15-49.

_____, “Bükreş'te Komitacılık Faaliyetleri (1860-1916)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi/Journal of Modern Turkish History Studies*, C XV/30, Bahar 2015, s. 5-52.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C 1, Ankara.

British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Series B: The Near and Middle East 1856-1914, Vol.20: The Ottoman Empire under the Young Turks 1908-1914, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, University Publications of America 1985.

Castellan, Georges, *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1995.

Duru, Kâzım Nami, *Hatıralar: İttihat Terakki /Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları*, Altınordu Yayınları: 22, Ankara 2017.

Glenny, Misha, *Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Devletler*, Sabah Kitapları: 123, İstanbul 2001.

Hacısalihoğlu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakıf Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

Hüseyin Kâzım Kadri, *Türkiye'nin Çöküşü: II. Meşrutiyet'in Perde Arkası, Makedonya, Arnavutluk, Suriye ve Ermenistan'ın Elden Çıkışı*, yay. haz. Yılmaz Daşcıoğlu, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1992.

İbrahim Temo, *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, Alba Yayınları:12, İstanbul 1987.

İrtem, Süleyman Kâni, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanların Kördüğümü*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, çev. Zehra Savan, Hatice Uğur, C 2, Küre Yayınları, İstanbul 2013.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 133, İstanbul 2003.

Kuyucuklu, Nazif, *Balkan Ülkeleri İktisadi 2: Bulgaristan*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:3429, İstanbul 1987.

Saatçi, Meltem Begüm, "XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C 13, Ankara 2002, s. 108-117.

Selanikli Şemseddin, *Makedonya Tarihçe-i Devr-i İnkılâb*, Artin Asadoryan Matbaası, 1324.

Ş. Sâmi, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C 6, Mihran Matbaası, İstanbul 1316 (1898).

Şıvgın, Hale, "Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya Sorunu", *The Balkans: Languages, History, Cultures*, Bulgaristan Veliko 2007.

Tokay, Gül, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri*, Afa Yayınları: 339, İstanbul 1995.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler II. Meşrutiyet Dönemi*, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

Uzer, Tahsin, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.